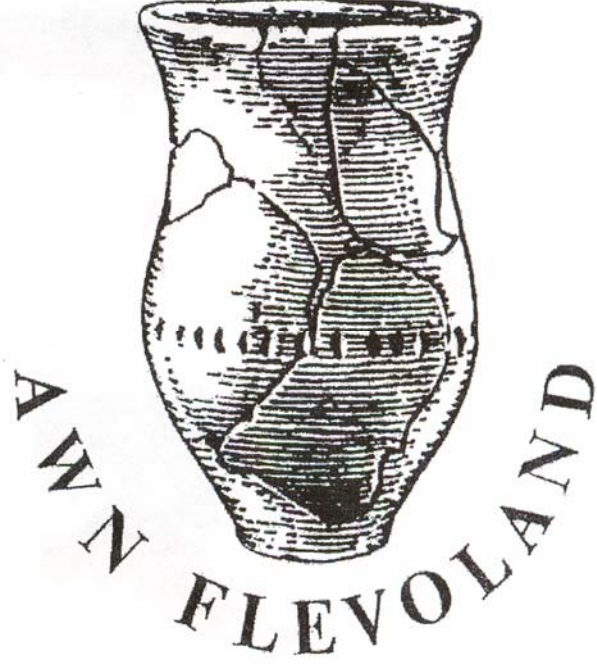

AARDEWERK

SEPTEMBER 2007

Bestuur AWN Flevoland - afdeling 21

Voorzitter: Jan Boes, Normandieplein 6, 8303 HA Emmeloord,
tel.: 0527-699113, e-mail: janboes@wanadoo.nl

Penningmeester: Henk van den Berg, Koraal 32, 3893 EJ Zeewolde,
tel.: 036-5222492, e-mail: henkvandenberg@kpnplanet.nl

Secretaris: vacant

Veldcoördinator: Tineke Heise, Ringdijk 288, 8244 BR Lelystad,
tel.: 0320-262720, e-mail: t.heise@chello.nl

Bestuursleden algemeen:

Astrid Doppert, Gondel 11-43, 8243 BV Lelystad,
tel.: 0320-227803, e-mail: astid@tiscali.nl

Jaap Eelman, Schoener 42-01, 8243 VW Lelystad,
tel.: 0320-251969, e-mail: jaap.eelman@wanadoo.nl

Ondersteunende leden (geen bestuurslid):

Ambtelijk Secretaris: Maartje de Boer, Luttekepoortstraat 31, 3841 AW Harderwijk,
tel.: 0341-470013, e-mail: maartjedeboer@12move.nl

André Kerkhoven, provinciaal archeoloog, Harderwijkstraat 178, 8244 DL Lelystad,
e-mail: andre.kerkhoven@flevoland.nl

Dick Velthuisen, archeologisch medewerker Nieuw Land Erfgoedcentrum (NLE), Archeologisch Depot, Oostvaardersdijk 01-13, 8242 PA Lelystad,
tel.: 0320-225939, tel.: mobiel 06-13243987, e-mail: d.velthuisen@nieuwlanderfgoedcentrum.nl

Bank: Postbank, rekeningnummer 4481928 t.n.v. AWN Afd. Flevoland, Zeewolde

E-mailadres AWN Flevoland – afdeling 21: awn@nieuwlanderfgoedcentrum

Website: www.awnflevoland.nl

Aardewerk

Aardewerk is het verenigingsorgaan van AWN Flevoland - afdeling 21.

Mits de bron wordt vermeld, is overname van artikelen toegestaan. Een exemplaar van het betreffende medium gelieve dan aan de redactie te worden gestuurd. Ruilabonnementen kunnen schriftelijk worden aangevraagd bij de redactie. Kopij, reacties e.d. te zenden aan Henk van den Berg of Saskia Thijsse; bij voorkeur aanleveren via e-mail of per diskette in Times New Roman 11. Sluitingsdatum kopij is 1 februari, 1 mei, 1 augustus en 1 november.

Aardewerk wordt integraal gepubliceerd op de website www.awnflevoland.nl

Redactie

Henk van den Berg, Koraal 32, 3893 EJ Zeewolde,
tel.: 036-5222492, e-mail: henkvandenberg@kpnplanet.nl

Saskia Thijsse, Karveel 44-20, 8231 DW Lelystad,
tel.: 0320-240120

Dick Velthuisen, archeologisch medewerker NLE, Archeologisch Depot, Oostvaardersdijk 01-13, 8242 PA Lelystad,
tel.: 0320-225939, tel.: mobiel 06-13243987, e-mail: d.velthuisen@nieuwlanderfgoedcentrum.nl.

Regiocoördinator Landelijke Werkgroep Archeologie Onder Water (LWAOW)

Hans Bruggeman, Roer 16, 8032 GG Zwolle, tel.: 038-4546192, e-mail: ponshominus@planet.nl

Foto omslag: Oudste akker met hakbewerkingsporen in Europa. Foto Jan Boes

© Copyright AWN Flevoland

ISSN: 1570-582X

september 2007

Inhoudsopgave

Van de redactie / Bestuursmededelingen -----	1
Uit het bestuur -----	2
<i>Maartje de Boer</i>	
Nieuwe directeur Nieuw Land Erfgoedcentrum -----	3
<i>J.A.(Arjan) Agema</i>	
Column – Logboek opgraving S4 2007 -----	4
<i>Ben H. Van Rosmalen</i>	
Planning doedagen en veldactiviteiten 2007 -----	5
<i>Maartje de Boer</i>	
Eruit gezeefd: jager/verzamelaar of boer? -----	5
<i>Jaap Eelman</i>	
Tentoonstellingen / lezingen / symposia / wetenswaardigheden -----	13
<i>Saskia M.S.C. Thijssen</i>	

Van de redactie

Een groene hazelnoot, net uit mijn boom gevallen, onvolgroeid, er zit nog geen vrucht in. Met de stormen enkele weken geleden is een derde van de oogst te vroeg van de boom gewaaid. En ook nu vallen er onvolwassen noten op de grond. Voor mij geen probleem. Ik hoef er de komende winter niet op terug te vallen voor voedsel.

Maar onze voorouders van een 6000 jaar geleden? Hadden die er de pest in als ze bij het openkraken van de hazelnoten merkten dat ongeveer 30% leeg was? Of haalden ze de schouders op en dachten: risico van het leven, gelukkig dat we de akkertjes hebben.

Gedachten die niet zomaar door mijn hoofd spelen, maam opkomen als ik bij de opgraving van dit jaar op S4 een stukje hazelnootschil onder het troffelkje krijg. En gekscherend met mijn troffelmaatje tot de conclusie kom dat we bezig zijn met een stuk land waar jonge rietstengels als veevoer zijn neergelegd, waarop de runderen gelopen en gepoept hebben en waaronder vast de zo lang gezochte akker moet liggen. Wat schetst onze verbazing als we een paar dagen later horen dat we inderdaad 'op de akker' aan het wroeten waren!

Voor ons was het een leuke gedachtenspinsel. Maar voor Daan Raemaekers, opgravingsleider, de bevestiging van wat hij in zijn oratie op 13 juni 2006 durfde te voorspellen: "ik zou willen betogen dat de oeverwallen van Swifterbant bij uitstek geschikt waren als vestigingslocaties van de jager-verzamelaar-boeren van de Swifterbant-cultuur. De laaggelegen draslanden achter de oeverwallen geschikt voor het weiden van vee en op de oeverwallen kleine akkers". Deze rede 'De spiegel van Swifterbant', uitgesproken bij de aanvaarding van het ambt van hoogleraar in de Pre- en Protohistorie van Noordwest-Europa is een uitermate lezenswaardig stuk. Eigenlijk verplicht leesvoer voor al onze leden.

Archeologie blijft een boeiende bezigheid. De vondst van vandaag kan de theorie van gisteren op zijn kop zetten en de doelstelling voor morgen overhoop gooien. Waarmee we maar willen zeggen dat er voor de nog gezochte bestuursleden een heleboel leuks in het verschiet ligt, mocht u zich aanmelden als bestuurslid.

Tot slot nog dit. Het zal u niet zijn ontgaan dat de ledenlijst in Aardewerk ontbreekt. Daartoe is besloten in het kader van de *Wet bescherming persoonsgegevens*. De ledenlijst zal zo spoedig mogelijk op het alleen voor onze leden toegankelijk gedeelte van de website worden geplaatst.

Veel leesplezier.

Namens de redactie, Saskia Thijsse.

Bestuursmededelingen

Reeds meerdere malen hebben wij een oproep geplaatst voor bestuursleden, maar helaas met weinig resultaat. Nu heeft ook onze secretaris, Maartje de Boer, zich uit het bestuur moeten terugtrekken omdat haar werkgever mogelijke belangenverstrengelingen van het personeel wil vermijden. In het onderstaande stukje licht zij zelf een en ander toe. Nogmaals doen wij daarom een dringende oproep aan alle leden die de afdeling een goed hart toedragen. Meld u aan. Dit uitgedunde bestuur kan het niet alleen!

Gezocht: algemeen bestuursleden

Het bestuur is op zoek naar nieuwe bestuursleden die de ontstane vacatures willen invullen en een aantal bestuurstaken op zich willen nemen. Naast secretariaat is één van die taken Public Relations. Dit omvat het onderhouden van contacten met de media en andere instellingen over de activiteiten en doelstellingen van onze vereniging. Belangrijk voor deze taak is vaardigheid in het in begrijpelijke taal communiceren, schriftelijk zowel als mondeling.

Bestuursmededelingen (vervolg)

Gezocht: penningmeester

In april 2008 zal de huidige penningmeester zijn functie definitief neerleggen. Hoewel er dus nog even tijd is, wordt het met het oog op een soepele overdracht op prijs gesteld als zich nu reeds gegadigden zouden melden. Het is misschien goed er op te wijzen dat het om een betrekkelijk kleine administratie met weinig boekingen gaat. Zelfs een administratie van lidmaatschapsgelden – vaak het meeste werk – ontbreekt, omdat dit via het landelijk penningmeesterschap loopt.

Voor een nadere toelichting over deze vacatures kunt u contact opnemen met Jan Boes, e-mail: janboes@wanadoo.nl, tel.: 0527-699113, of Maartje de Boer, e-mail maartjedeboer@12move.nl, tel. 0341-470013, of één van de andere bestuursleden.

Promotieactiviteiten

Op allerlei evenementen waar verenigingen zich aan een breed publiek kunnen voorstellen, zijn wij met een informatiestand aanwezig. In een aantal gevallen combineren we dit met een 'archeologische grabbelton' voor kinderen, of andere activiteiten. Het streven is om in de diverse regio's binnen de provincie jaarlijks minimaal éénmaal vertegenwoordigd te zijn. Daarvoor hebben we vaste teams voor de verschillende regio's. Maar enthousiaste leden die mee willen helpen om onze afdeling (en de archeologie in Flevoland) op deze manier te promoten kunnen hierover altijd in contact treden met Astrid Doppert, e-mail: a.doppert@tiscali.nl of telefoon (ná 19.00 uur): 0320-227803.

Uit het bestuur

Maartje de Boer

In de bestuursvergadering van 1 september 2007 heb ik helaas mijn bestuursfunctie van secretaris van de AWN Flevoland moeten neerleggen. De reden hiervoor is een mogelijke belangenverstrengeling met mijn werk bij de RACM. In het kader van transparantie en zakelijk werken moet iedere (schijn van) belangenverstrengeling voorkomen worden. Vandaar dat de directie van de RACM heeft besloten om alle werknemers met een bestuursfunctie bij een op erfgoed gerichte vereniging, stichting etc., dringend te verzoeken om deze bestuursfunctie neer te leggen. Een verzoek waar ik gehoor aan heb gegeven.

Dit betekent echter niet dat ik niets meer kan doen voor de vereniging. In dezelfde vergadering is het bestuur namelijk akkoord gegaan met mijn voorstel om mijn bestuursfunctie om te zetten in een zogenaamd. ambtelijk secretariaat. Hierdoor kan ik het bestuur blijven ondersteunen met de activiteiten die ik als secretaris ook deed, maar maak ik geen deel meer uit van het afdelingsbestuur en draag ik hier ook geen verantwoordelijkheid meer voor.

Dit besluit moet nog bekrachtigd worden in de Algemene Leden Vergadering van 2008, maar dit lijkt de meest optimale oplossing te zijn voor deze situatie. Jullie zullen mij voorlopig dus nog wel hier en daar tegenkomen!

Aangezien het bestuur formeel uit een voorzitter, penningmeester en secretaris moet bestaan, gaat het bestuur naarstig op zoek naar een lid dat de formele bestuursfunctie van secretaris op zich wil nemen. Belangstellenden kunnen zich aanmelden bij onze voorzitter Jan Boes. Afhankelijk van de wensen van eventuele kandidaten is de geschetste taakverdeling uiteraard bespreekbaar.

Nieuwe directeur Nieuw Land Erfgoedcentrum

J.A.(Arjan) Agema

Op 1 september jl. ben ik als directeur in dienst getreden bij Nieuw Land Erfgoedcentrum in Lelystad, als opvolger van de per 1 februari vertrokken Ralph Keuning. In het kader van de goede relatie die er bestaat tussen Nieuw Land en de afdeling Flevoland van de AWN, heeft de redactie van Aardewerk mij gevraagd ter kennismaking een korte schets te geven van mijn achtergronden en mijn plannen ten aanzien van de toekomstige ontwikkelingen bij Nieuw Land. Aan deze uitnodiging geef ik graag gehoor.

Ik heb niet-westerse sociologie aan de Landbouwniversiteit in Wageningen gestudeerd en ben een tijd lang werkzaam geweest in de ontwikkelingssamenwerking. In 2001 heb ik de overstap gemaakt naar de museumwereld, als hoofd Marketing & Communicatie bij het Museon in Den Haag. Mijn geboortjaar is 1960. Last but not least: ik ben getrouwd en heb twee dochters.

Nieuw Land Erfgoedcentrum in Lelystad is in 2003 ontstaan uit een fusie van negen Flevolandse erfgoedinstellingen. Het centrum bewaart en beheert het grootste deel van de Flevolandse archieven en museale collecties en maakt deze toegankelijk voor het publiek in vaste exposities en een studiecetrum. Nieuw Land Erfgoedcentrum organiseert tijdelijke tentoonstellingen, educatieve programma's, lezingen, filmdocumentaires enz. Tot medio november is er de expositie 'De Verbinding' in het kader van 75 jaar Afsluitdijk te zien en volgend jaar volgt een grote tentoonstelling over de archeologische vondsten uit de Nieuwe Steentijd bij Swifterbant.

Een eigen wetenschappelijke staf verricht onderzoek naar thema's die een relatie hebben met de Flevolandse geschiedenis. Op onderzoeksgebied wordt samengewerkt met diverse universiteiten, onder andere de Rijksuniversiteit Groningen en de Technische Universiteit Delft. Geregeld worden de resultaten van het onderzoek gepubliceerd.

Mijn eerste contact met de AWN was met de laarzen aan: bij de opgraving van de akker van de Swifterbant-cultuur trof ik Jan Boes, in T-shirt van de AWN. Ik vind het indrukwekkend te zien op welke manier de AWN Flevoland een bijdrage geleverd heeft aan zo'n belangrijke opgraving.

Wat de plannen voor de toekomst betreft. Ik zal mij allereerst concentreren op het nieuwe beleid voor de komende vier jaar, waarbij het verder ontwikkelen van Nieuw Land als een publieksgerichte organisatie een belangrijke plaats inneemt. Doelstellingen daarbij zijn een grotere naamsbekendheid bij het gezinspubliek in Flevoland en daarbuiten en grotere bezoekersaantallen.

Ik zie er naar uit met de AWN samen te werken.

Column - Logboek opgraving S4 2007

Ben H. Van Rosmalen

Woensdag 8 augustus. Vandaag droog. Ideaal weer voor opgraven en de daarmee gepaard gaande activiteiten. Behalve de Groningse studenten en Daan R. zijn we met vijf AWN-ers, als ik Dick V. meereken. Overige vier: Saskia, Rinus, Jaap en ikzelf. Omdat bij deze opgraving het zeven niet het belangrijkste is, blijft dat liggen tot aan de derde –deze- dag.

Kunnen we niets aan doen hoor, met zijn allen, maar het is wat rommelig. Zo beschikken we over een keurige rechthoekige put, maar zijn er nog geen loophellingen gemaakt. Behalve de poging een zeefopstelling te construeren (want geen hulpstukken) gaat er het nodige mis bij het toekennen van de vlak- en laagnummers. Ikzelf gooi bij voortdurend grond naast de emmer in plaats van er in en wordt daarvoor op mijn vingers getikt.

Er is veel bezoek, Willem Jan H. komt langs en wil het nodige weten. Hij wil trouwens ook het nodige kwijt. Ook ontvangen wij twee zogenaamde kleimeisjes. Ze verzamelen klei voor het maken van kunstvoorwerpen of industriële producten.

De pers wordt door Daan R. voorgelicht. Ik krijg op mijn donder omdat de jerrycan met diesel nog open staat. Heeft men geen achtting meer voor de ouderdom? Ach mensen, ik blijf een beginner. Maar, dat zeg ik Nescio na: ik ben een áárdige beginner. Vind ik zelf.

De uitgezette 50 bij 50 bij 5 cm vlakjes worden uitgezet en geschaafd. Er wordt betrekkelijk veel gevonden, zij het dat het grootste deel bestaat uit aardewerk. Maar daarover maalt niemand. Iets vinden geeft een kick. Behalve de aardewerkscherven worden wat vuurstenen afslagjes gevonden en redelijk wat dierlijk botmateriaal. Ja hoor: er is zelfs een puntvondst. Een hoeveelheid broze botjes. De stemming is goed. ‘Puntvondst?’ zegt u. Ja, dat is nieuw, ook voor mij.

Foto: Jan Boes

Willem Jan H. meent uit grondverkleuringen de afdrücken van hoeven (vee?) te herkennen. Daarvan wordt een foto gemaakt. Van dezelfde WJH krijgt Rinus schaaft- en troffelles, want hoe dat precies moet, weet hij natuurlijk niet. Kan hij als amateur natuurlijk ook niet weten.

Maar die skeletten? Tot nu toe niet één. Terwijl de tweede bewoningslaag in zicht komt. Er is steeds iets aan de hand met het toekennen van vondstnummers, die blijken niet te kloppen en moeten dan opnieuw worden genummerd. Men doet zijn best. Vondsten-mevrouw zweet peentjes! Wat zal er straks worden gezegd in het busje naar huis, richting Groningen?

Bezoek komt. Bezoek gaat. Foto's. Interviews. Gestadig werken we door. Kruiwagens, kisten en emmers worden geleegd. De put zal over een tijdje net als een vesting omringd zijn met wallen.

Dan: schoppen worden schoongemaakt. Slangen opgerold. De pomp opgeborgen en het boorgerei afgespoeld.

Kibbelen. Een beetje. Want: wie doet het dagboek voor vandaag? Raad eens wie?

Planning doedagen en veldactiviteiten 2007

Maartje de Boer

Doedagen zijn dagen waarop je actief kunt deelnemen aan vondstverwerking (in onze werkruimte) of veldactiviteiten.

De volgende zaterdagen staan nu gepland:

- 13 oktober
- 27 oktober
- 10 november
- 24 november
- 08 december

Op de aangegeven zaterdagen kan men van 12.00 tot 16.00 uur terecht in onze werkruimte in het NLE voor vondstverwerking, uitwerking van onderzoeken en dergelijke. Opgave vooraf is niet nodig. Wél je melden bij de receptie van het NLE bij binnenkomst zodat zij weten wie er binnen zijn. Op een aantal dagen zullen we ook het veld ingaan; dat wordt kort van te voren apart per email doorgegeven en ook op de website gezet.

Eruit gezeefd: jager/verzamelaar of boer?

Jaap Eelman

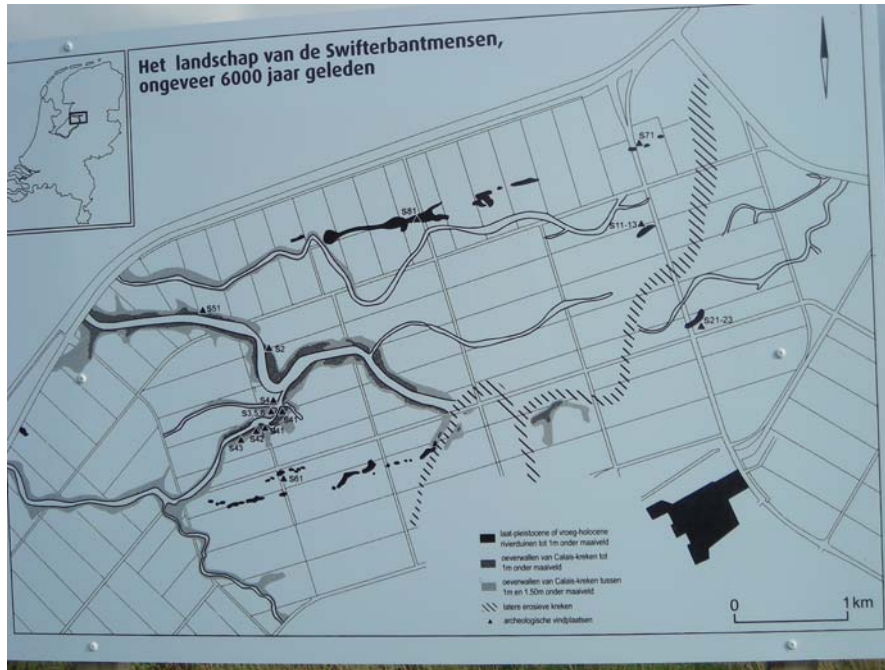

**De zeefinstallatie, S4 2007. Links Raemaekers Jr, rechts Wil Gordijn.
Foto: Jaap Eelman**

Vindplaats S4

In augustus van dit jaar ging er voor het 3^e achtereenvolgende jaar weer een opgraving van start op vindplaats S4 aan de Vuursteenweg. Deze opgraving was het resultaat van een succesvol samenwerkingsverband tussen het Groninger Instituut voor Archeologie (GIA), Nieuw Land Erfgoedcentrum en de AWN, afdeling Flevoland.

De bewoningssporen van deze vindplaats zijn gedateerd op 4300-4000 v.Chr. Deze vindplaats zit hiermee net in de voor Noordwest-Europa interessante overgangsfase van jagen /verzamelen naar landbouw. De vindplaats ligt op een oeverwal grenzend aan een kreek.

Informatiebord, S4 2007. Foto: Jaap Eelman

Voedselpakket

Uit eerdere informatie van de nabij gelegen vindplaats S3 blijkt dat de Swifterbantmensen, die gebruik maakten van rivierduinen en oeverwallen, gevarieerd aten. Ze visten op onder andere zalm, steur, karper, snoek, zeelt, voorn en meerval. Ze verzamelden bessen en noten. Ze jaagden op herten en wilde zwijnen, watervogels, bevers en otters. Ze hielden runderen en varkens en aten granen als naakte gerst en emmertarwe.

Beverkaak, S4 2007. Foto: Jaap Eelman

Onderzoeksvragen

In 2005 werden door Daan Raemaekers van het GIA vier onderzoeksvragen opgesteld voor de opgraving van vindplaats S4, namelijk:

1. Hoe werd het landschap gebruikt?
Werd er vee geweid in het drasland achter de oeverwal?
Stonden er visfuiken en weren in de geul?
2. Hoe zijn de archeologische resten van S4 ruimtelijk verspreid?
Hoe is de verspreiding in vergelijking met de nabijgelegen vindplaats S3?
3. Was er akkerbouw?
Werden de aangetroffen emmer en gerst ter plaatse op de oeverwal verbouwd of werden ze van elders aangevoerd?
4. Welke dierlijke voedselbronnen werden geëxploiteerd?
Welke dieren werden bejaagd en welke dieren waren gedomesticeerd?

Als aanvullende onderzoeksvraag naar aanleiding van het in 2005 aangetroffen kindergraf op vindplaats S4:

Zijn er nog meer menselijke skeletresten op deze vindplaats aanwezig?

Is er mogelijk sprake van een grafveldje?

Kortom, onderzoeksvragen genoeg verband houdend met vindplaats S4.

Informatiebord met kinderschedel bij vindplaats S4 in 2006. Foto: Jaap Eelman

Ontstaan en verspreiding van de landbouw

De vroegste gebieden waar mensen 10.000 tot 11.000 jaar geleden aan landbouw gingen doen (waarbij onder landbouw akkerbouw en veeteelt wordt verstaan) lagen in Zuidwest-Azië in de zogenaamde 'vruchtbare halvemaan'. Andere vroege landbouwgebieden lagen in Zuidoost-Azië, China, Noord-Afrika ten Zuiden van de Sahara, de Andes en Midden-Amerika.

Waarschijnlijk heeft de landbouw zich rond 6500 v.Chr. van West-Azië naar Europa verspreid, waarbij de Balkan het eerst werd bereikt en Noordwest-Europa (onder andere Scandinavië en de Britse eilanden) het laatst, zo rond 4000 v.Chr.

Waarom landbouw?

Interessant is natuurlijk de vraag waarom mensen aan landbouw gaan doen in een bepaalde tijd in een bepaald gebied.

Immers als je als jager/verzamelaar relatief makkelijk aan voldoende voedsel en andere bestaansmiddelen kan komen, is het strikt genomen niet noodzakelijk om over te gaan op landbouw, die misschien wel meer tijd en inspanning kost dan jagen en verzamelen.

Overgaan op de landbouw moet dus duidelijke voordelen hebben opgeleverd.

In een aantal gebieden zijn mensen misschien wel min of meer gedwongen geweest om over te gaan op de landbouw. Bijvoorbeeld door ingrijpende klimaatsveranderingen (denk aan de verdroging in Noord-Afrika na de laatste ijstijd, waardoor mensen zich meer bij grote rivieren zoals de Nijl moesten gaan ophouden) of door het verdwijnen van bepaalde belangrijke diersoorten door overbejaging.

Voorwaarden

Om over te gaan op de landbouw moeten er in de directe omgeving wel genoeg te cultiveren planten en voor domesticatie geschikte diersoorten zijn. Als deze niet aanwezig zijn, kunnen ze soms uit andere gebieden worden aangevoerd.

Verder moeten de mensen zich de bij domesticatie en cultivatie behorende technieken eigen maken en de noodzakelijke gereedschappen ontwikkelen. En moet het klimaat geschikt zijn voor de domesticatie en cultivatie.

Dit is in de startfase bij de eerste landbouwers een langdurig proces geweest. Dit proces wordt natuurlijk versneld als steeds meer en grotere groepen mensen kennis betreffende landbouwtechnieken gaan uitwisselen of als ervaren boeren gaan migreren naar streken waar deze kennis nog niet voor handen is.

**Overleg over grondsporen op de plek waar men later de mogelijke akker zal situeren, S4 2007. Van links naar rechts Daan Raemaekers, Willem Jan Hogestijn, Dick Velthuisen.
Foto: Jaap Eelman**

Voordelen van een agrarisch bestaan

Het bestaan als boer kan een aantal voordelen bieden ten opzichte van het bestaan als jager/verzamelaar.

Je kunt langdurig op een vaste plaats met meer mensen bij elkaar wonen. De beschikbaarheid van het aantal calorieën per persoon kan toenemen. Je kunt betere huisvesting ontwikkelen. De hoeveelheid bezittingen groeit en er kunnen grotere hoeveelheden voedsel opgeslagen en bewaard worden voor slechtere tijden.

Verder word je meer gestimuleerd om uitvindingen te doen om je werk als boer makkelijker te maken (zoals de hak, het wiel, de ploeg, maalstenen, irrigatie). Door voedseloverschotten maak je mensen vrij om zich te specialiseren in de samenleving, waardoor je vaardigheden van bepaalde mensen meer kunt benutten. Ook krijg je door het bezit van grote gedomesticeerde dieren de beschikking over meer spierkracht in de vorm van trek- en rijdieren.

Omdat je met meer mensen bij elkaar kunt wonen, heb je ook een grotere groep om gezamenlijk op te treden tegen eventuele vijanden.

Nadelen van een agrarisch bestaan

Het bestaan van boer kan ook nadelen hebben ten opzichte van de jager/verzamelaar.

Te denken valt aan toenemende spanningen in samenlevingen door grotere verschillen in bezit. Het voedselpakket kan eenzijdiger worden. De organisatie van de samenleving wordt ingewikkelder. Er is een ander leiderschap nodig met waarschijnlijk meer en grotere hiërarchische verschillen tussen mensen. Omdat meer mensen dicht op elkaar wonen neemt de kans op besmettelijke ziektes toe. Door het intensieve contact van mensen met gedomesticeerde dieren worden bepaalde ziektes sneller en vaker op mensen overgedragen. Ook kan het natuurlijk evenwicht door de mens verstoord worden. Denk aan verzilting van de bodem bij langdurige irrigatie en de ontbossing van streken voor de landbouw met kans op bodemerosie.

Benen priem en aardewerkscherven, S4 2007. Foto: Jaap Eelman

Terug naar vindplaats S4

Tijdens de opgraving op S4 deze zomer werden er weer mooie vondsten gedaan. Veel grote stukken aardewerk, benen priemen, houten paaltjes, rund en varkensbotten, allerlei dierlijke tanden en kiezen, een stuk beverkaak, fraaie vuurstenen werktuigen en nog veel meer.

De meeste aandacht ging echter al snel uit naar allerlei patronen in het grondvlak rechts vooraan in de put. Ook de bijbehorende profielwanden werden nauwkeurig bestudeerd waarbij men op een opvallende patroon stuitte en men zich de vraag stelde hoe dit speciale patroon in de bodem was gekomen.

Profielwanden werden op plexiglas getekend. Een aantal deskundigen uit het land kwam langs om dit alles te bekijken en er een oordeel over te geven.

Voorzichtig werd geconcludeerd dat het hier mogelijk om een akkertje ging waar met een hak de grond was bewerkt! Hiermee is dus misschien de belangrijke onderzoeksvraag: 'of op S4 akkerbouw heeft plaatsgevonden' beantwoord.

Verder onderzoek moet natuurlijk nog volgen, maar als het inderdaad overtuigend aangetoond kan worden is weer een stukje van de archeologische puzzel van Noord-Nederland op zijn plaats gelegd voor wat betreft de Swifterbantcultuur.

Profielwand wordt op plexiglas getekend, S4 2007. Foto: Jaap Eelman

Onze voorouders van vindplaats S4 hebben waarschijnlijk zeer praktisch gekeken welke middelen van bestaan de meeste kans op een succesvol leven boden.

Het nogal kunstmatige onderscheid tussen jagers/verzamelaars en boeren wat in onze tijd vaak wordt aangebracht, hebben zij niet zo ervaren denk ik. Zij maakten volop gebruik van de mogelijkheden die het landschap van Swifterbant hen bood.

Jagen, vissen, verzamelen, vee houden en waarschijnlijk een beetje akkerbouw.

Dus niet jager/verzamelaar **of** boer, maar jager **en** verzamelaar **en** boer.

Kortom zij kozen voor veelzijdigheid!

Vuurstenen afslagen, S4 2007. Foto: Jaap Eelman

**S4 2007 Na gedane arbeid is het goed rusten. Leden van AWN Flevoland tijdens de lunchpauze,
Van links naar rechts Cees Groothoff, Harry van Betuw, Ben van Rosmalen, Rinus Verboon
Foto: Jaap Eelman**

Bezoekers van de open dag bij de put, S4 2007. Foto: Jaap Eelman

Literatuuropgave:

J. Capenberghs, *Gisteren Voorbij*, Leuven/Apeldoorn 1991

Jos Deeben e.a. (red), *De Steentijd van Nederland*, Meppel 2005

Jared Diamond, *Zwaarden, Paarden en Ziektekiemen*, Utrecht 2006

Theo Holleman, *Nederland in de Prehistorie*, Hiversum/Baarn 2000

Geoffrey Parker, *The Times Atlas van de Wereldgeschiedenis*, Baarn 2001

Daan Raemaekers, *De Spiegel van Swifterbant*, Groningen 2006

Tentoonstellingen / lezingen / symposia / wetenswaardigheden

Saskia M.S.C. Thijsse

Tentoonstellingen

“Low Land – High Hills”

31 augustus tot en met 21 oktober 2007 in het Nieuw Land Erfgoedcentrum te Lelystad
Op zoek naar een beter leven, naar meer mogelijkheden, verhuisden ze. Van alles wat hen eigen was, gingen ze weg. Een oceaan over, naar een ander continent. Wat is nodig om te blijven begrijpen wie je bent? Hoe geef je je omgeving vorm, en leg je je nieuwe thuis vast...
In 1957 reisde de Nederlandse fotograaf Frits Gerritsen door Noord-Amerika en bezocht de Canadese Pitt Polder. Dit bijzondere gebied werd rond 1950 ingepolderd en ontgonnen door Nederlandse arbeiders om de vruchtbare grond bruikbaar te maken voor agrarische doeleinden.

In 2005 en 2006 bezocht de Nijmeegse fotografe Andrea Stultiens deze kleine polder ten oosten van Vancouver. Ze zocht de plekken op die Gerritsen bijna vijftig jaar eerder fotografeerde. Ze sprak met de voormalige emigranten en verzamelde beeldmateriaal waarmee zij hun nieuwe leven en omgeving documenteerden.

Romeinse ruitershelmen

De tentoonstelling is t/m 18 november 2007 te zien in Museum Valkhof te Nijmegen.
www.museumhetvalkhof.nl

Foto : Legio X Gemina

“De admiraal en zijn schip: Michiel Adriaenszoon de Ruyter en De 7 Provinciën”

5 september 2007 tot en met 6 januari 2008 in Nieuw Land Erfgoedcentrum te Lelystad.
Het NLE laat unieke stukken zien van Michiel Adriaenszoon de Ruyter
In het kader van de viering van het De Ruyterjaar is Nieuw Land Erfgoedcentrum in Lelystad erin geslaagd enkele documenten bijeen te brengen die betrekking hebben op de admiraal en zijn schip *De 7 Provinciën*. De stukken zijn te zien in de Schatkamer van Nieuw Land. De stukken zijn ter beschikking gesteld door het Nationaal Archief te Den Haag. De presentatie is mogelijk gemaakt dankzij medewerking van Bataviawerf, waar de tentoonstelling *Michiel de Ruyter & De 7 Provinciën* te zien is.

Op 24 maart 2007 was het precies vierhonderd jaar geleden dat Michiel Adriaenszoon de Ruyter in Vlissingen ter wereld kwam. De Ruyter werd bekend – of berucht – als de ‘schrik des grooten Oceaans’ en was één van de grootste vlootvoogden van de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden. Hij behaalde zijn belangrijkste militaire successen met *De 7 Provinciën*. Dit admiraalsschip werd in 1665 gebouwd op de Admiraliteitswerf van Rotterdam. De tentoonstelling biedt een unieke kans om een kijkje te nemen in de zeventiende-eeuwse maritieme ‘keuken’ aan de hand van originele stukken, zoals het bestek van een zeventiende-eeuws oorlogsschip, het geschut en de bevoorrading van *De 7 Provinciën*, brieven die door De Ruyter naar de Staten-Generaal zijn verstuurd en fragmenten uit door De Ruyter bijgehouden scheepsjournalen op belangrijke momenten in de Nederlandse maritieme geschiedenis. De handschriften zijn ook omgezet in moderne drukletters, zodat de bezoeker een glimp kan opvangen van het maritieme leven in de zeventiende eeuw.

Het terracotta leger van Xián

2 februari t/m 31 augustus 2008, Drents Museum te Assen.

Schatten van de eerste keizers van China. Voor het eerst in Nederland: de originele, wereldberoemde terracotta soldaten uit de tombe van de eerste Chinese keizer Qin Shi Huangdi en andere bijzondere en kostbare grafvondsten uit de Qin en West-Han dynastie. De voorwerpen mogen bij hoge uitzondering buiten China reizen en de tentoonstelling is exclusief voor Nederland samengesteld.

www.drentsmuseum.nl

Go China!

2 februari t/m 11 november 2008, Groninger Museum te Groningen.

Tentoonstellingen met archeologische bronzen objecten uit het Shanghai Museum, Chinese hedendaagse kunst en avant-garde kunst uit de jaren tachtig en negentig worden in fasen getoond. www.groningermuseum.nl

Lezingen

Egypt's Silver Age (c. 1100-600BC): Caught between the Gold of Empire and the Iron Fist of Foreign Rule, Prof. Kenneth A. Kitchen (University of Liverpool).

Vrijdag 26 oktober 2007 om 20.00 uur in de Tempelzaal van het RMO te Leiden. Toegang vrij toegankelijk voor alle belangstellenden.

Pracht en Praal: Sieraden bij Grieken, Etrusken en Romeinen, dr. Ruurd Halbertsma, conservator Klassieke Oudheid.

Dinsdag 13 november 2007 om 20.00 uur in het RMO te Leiden. Toegang euro 4,50.

Symposia

'Experimentele Archeologie in Europa' 2007

11 t/m 14 oktober 2007 in the themapark Archeon in Alphen aan de Rijn.

Het thema is 'Vestigen en Bouwen. Openluchtmuseum en didactiek'.

Experimenteel archeologen uit geheel Europa wisselen ervaringen uit en geven diverse voordrachten. De taal is Engels en Duits. Deelname is circa euro 25.- excl. Kosten lunch en avondeten. Meer informatie op www.exar.org/html/englich/conference future.html

4de Jaarlijkse Internationale Ename Colloquium TUSSEN OBJECTEN EN IDEEËN

van 26 tot 29 maart 2008 in Gent, België

Georganiseerd door de Provincie Oost-Vlaanderen en het Ename Expertisecentrum voor Erfgoedontsluiting vzw.

Een herdenken van de rol die immaterieel erfgoed speelt in musea, monumenten, landschappen en levende gemeenschappen.

Met de aanvaarding door UNESCO in 2003 van de Conventie betreffende de bescherming van het immaterieel cultureel erfgoed is er een belangrijk nieuw domein ontstaan van erfgoeddocumentatie, -conservatie, -interpretatie en gemeenschapsbetrokkenheid. De 78 staten die de conventie al geratificeerd of aanvaard hebben, zijn begonnen met het maken van nationale inventarissen van immaterieel erfgoed, ook al bestaat er nog discussie over de precieze omschrijving, de context en de administratieve procedures voor de verdere bewaring. Dit driedaagse colloquium zal een brede waaier aan perspectieven presenteren en vooruitblikken op de toekomst van het erfgoedbeleid, de financiering, de interpretatie-technologieën en de betrokkenheid van het publiek in Europa en in de rest van de wereld.

* Is immaterieel cultureel erfgoed slechts een nieuwe categorie van erfgoedobjecten? Of gaat het om een volledig nieuwe benadering van erfgoed die op een effectieve manier bewaarde objecten, beschermde plaatsen, levende tradities en het collectieve geheugen omvat?

* Welke rol spelen traditionele rituelen, kunstvormen en ambachten in het leven van personen en hedendaagse gemeenschappen die ze in stand houden?

* Wat is de aangewezen relatie van het immaterieel cultureel erfgoed tegenover elementen van het "officiële" erfgoed zoals tastbare objecten, monumenten en sites?

Om over deze en andere vragen te discussiëren, worden de vragen gegroepeerd rond de volgende vier thema's:

- * Wat is immaterieel cultureel erfgoed?
- * Van wie is het immaterieel cultureel erfgoed?
- * Wie maakt immaterieel erfgoed?
- * Wat is de maatschappelijke rol van het immaterieel cultureel erfgoed?

Voor vragen of bijkomende informatie kan u terecht op de website www.enamecenter.org of neem contact op met Eva Roels op colloquium@enamecenter.org.

Wetenswaardigheden

Opgraving S4 2007

Op <http://noorderlicht.vpro.nl/artikelen/35812649> is een video film te zien van deze opgraving.

EU-project Transformation toont inburgering 2000 jaar geleden

Deze zomer is het door de Europese Unie gefinancierde project Transformation afgesloten met de lancering van een uitgebreide website. Het project had als doel te onderzoeken in hoeverre de Romeinse cultuur van invloed is geweest op de inheemse bevolking van de noordelijke grensprovincies van het Romeinse rijk: van Groot-Brittannië tot de Zwarte Zee.

De Rijksdienst voor Archeologie, Cultuurlandschap en Monumenten (RACM) nam namens Nederland deel aan dit internationale project over inburgering in de Romeinse tijd. Negen landen namen deel aan dit project: Groot-Brittannië, Nederland, Duitsland, Oostenrijk, Hongarije, Roemenië, Bulgarije, Tsjechië en Slowakije. Vroeger lagen deze landen allemaal binnen het Romeinse rijk. Nu horen ze weer bij elkaar, binnen de Europese Unie. De website is zowel in de eigen landstaal als in het Engels gepubliceerd, bevat uitgebreide informatie, recente inzichten en ondersteunende afbeeldingen. In alle landen is van de resultaten een postertentoonstelling gemaakt. Op de posters is een overzicht van de thema's van het project te zien.

Participatie RACM

De RACM nam tussen oktober 2004 en juli 2007 deel aan dit grensoverschrijdende project. De resultaten zijn verwerkt in de bescheiden tentoonstelling Transformation. Een samensmelting van culturen. De tentoonstelling is in het Rijksmuseum van Oudheden in Leiden (7 augustus tot 1 oktober 2007) en begin 2008 in het Architectuurcentrum Aorta in Utrecht.

Samensmelting van culturen

Rond het begin van onze jaartelling veroverden de Romeinen grote delen van Europa. De noordgrens van hun rijk liep langs de rivieren de Rijn en de Donau. Daardoor werd ook het zuiden van Nederland onderdeel van het Romeinse Rijk.

Onder invloed van de Romeinse aanwezigheid ontwikkelde zich in de grensprovincies een gemeenschappelijke cultuur. Mensen werden Romeinse maar behielden ook veel van hun oude gewoonten, normen en waarden. Een mooi voorbeeld van inburgering tweeduizend jaar geleden. Op de website www.rgzm.de/transformation is te lezen hoe deze nieuwe cultuur zich ontwikkelde.

Voor meer informatie kunt u contact opnemen met Margje Vermeulen, medewerker Transformation project bij de RACM, 033-422 76 81, m.vermeulen@racm.nl of met Ben de Vries, woordvoerder RACM, 030-698 34 75, www.racm.nl.

Fietsroutekaart langs vergane schepen

Flevoland was ooit Zuiderzee. Tijdens de ontginning van het nieuwe land werden meer dan 400 resten van vergane schepen gevonden. Stuk voor stuk getuigen ze van een drama, een ramp waarbij have en goed en soms ook levens verloren gingen. Van de ongeveer 435 scheepswrakken die in de IJsselmeerpolders werden gevonden, is een groot deel geborgen of aan zijn lot overgelaten. 68 stuks liggen nog in de Flevolandse bodem geconserveerd, sommige d.m.v. het zogenaamde 'inkuilen'.

In 2006 werden, onder ander met behulp van leden van de AWN Flevoland, markeringspalen geplaatst op vele van de plaatsen waar zich in de bodem een scheepswrak bevindt. In samenwerking met de Rijksdienst voor Archeologie, Cultuurlandschappen en Monumenten (RACM) Lelystad heeft het Nieuw Land Erfgoedcentrum een informatieve fietsroutekaart samengesteld. Deze routekaart volgt de Nieuw Land fietsroute van de ANWB en geeft bij een aantal markeringspalen uitleg over het ter plaatse gevonden scheepswrak.

De kaart is te koop in de Museumwinkel van het Nieuw Land Erfgoedcentrum voor slechts € 1,00.

ISSN: 1570-582X

AARDEWERK juni 2007